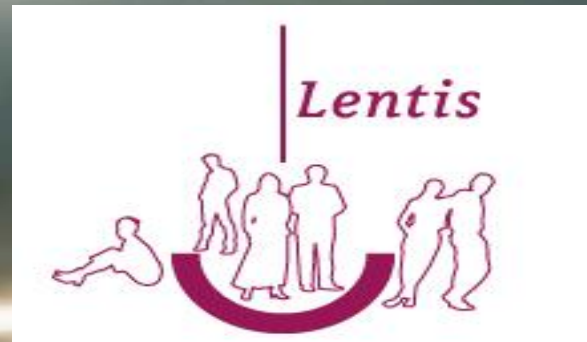

Seksualiteit, psychiatrie, psychofarmaca en zorg

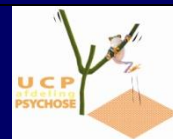

Dr. Rikus Knegtering, psychiater

Lentis Groningen

UMCG-UCP, Rob Giel Onderzoekscentrum, Neuroimaging center Rijksuniversiteit Groningen

Congres Amersfoort De Eenhoorn Workshop 17

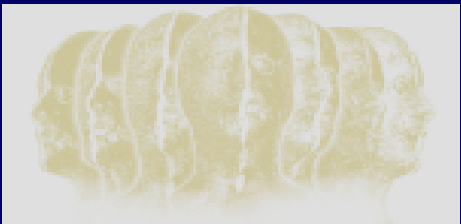

Met dank aan

Gegevens uit het psychose onderzoek kwamen tot stand met medewerking van:
Harry Beintema, Carl Blijd, Stynke Castelein, Marc de Hert, Marrit de Boer, Marco Boks,
Rob van den Bosch, Linda Bosveld, Han Bous, Caroline ten Brink, Richard Bruggeman,
Stynke Castelein, Frank van Es, Herman Kluitert, Edith Liemburg, Just van der Linden,
Hans Oolders, Robert Schoevers, Haye Bij de Weg, Hanneke Westenbroek, Hugo
Wolters, Ina Remerie, Durk Wiersma en meer dan 800 patienten
De logos van betrokken instellingen vindt u hieronder.

University Center Sint-Jozef,
Kortenberg, University of Louvain

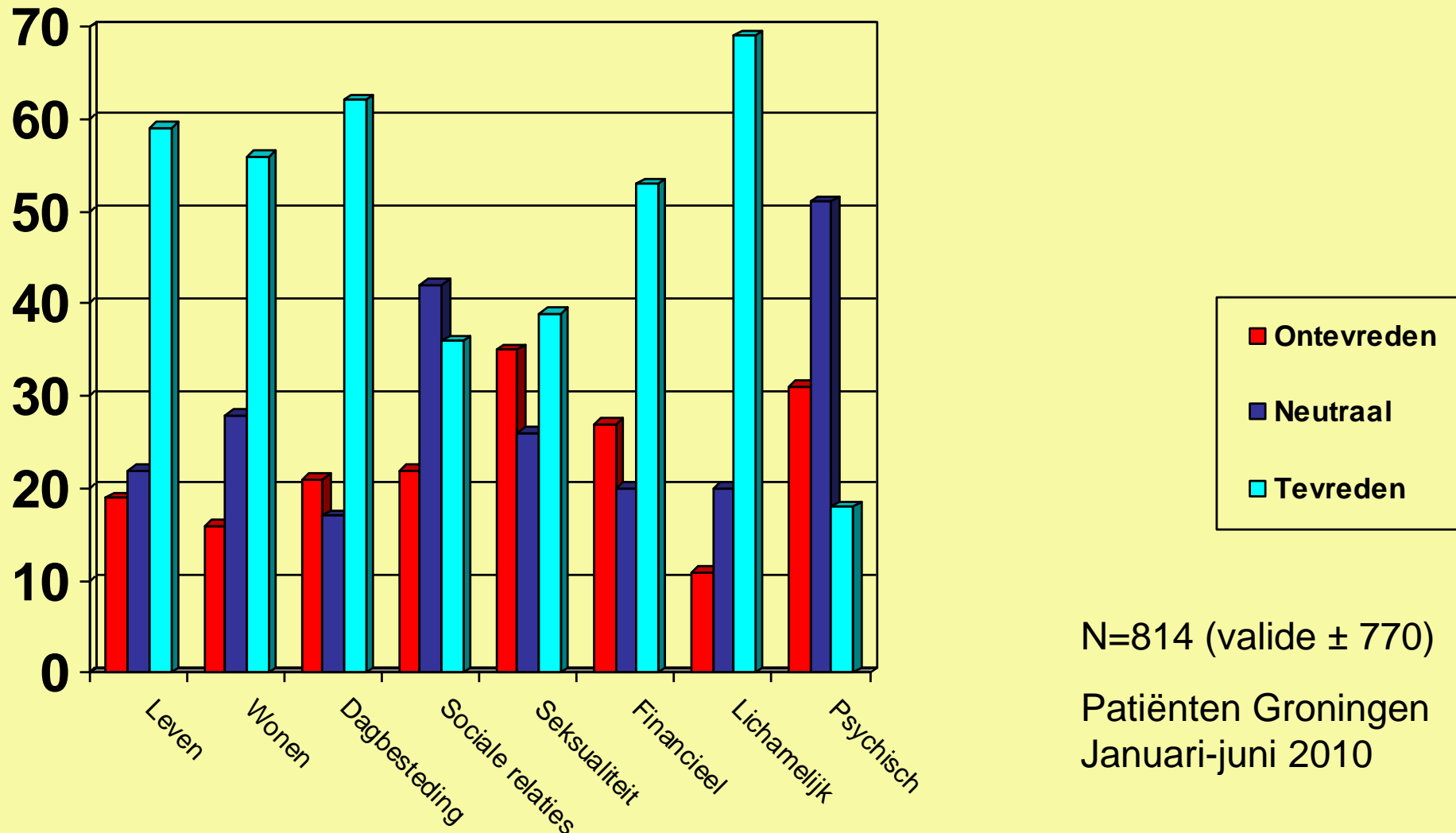
Eli Lilly, Janssen Cilag, Astra Zeneca, Bristol Myers Squibb, RGOc en stichting Roos

Leerdoelen

- Welke geneesmiddelen geven problemen bij seksueel functioneren?
- Welke psychiatrische problemen gaan vaak gepaard met seksuele problemen?
- Hoe te vragen naar problemen in de seksualiteit?
- Welke antipsychotica hebben meer of minder invloed op het seksueel functioneren?
- Welke antidepressiva hebben meer of minder invloed op het seksueel functioneren?
- Hoe kan het risico op seksuele disfunctie ten gevolge van de behandeling worden verkleind?
- Hoe gaan we verder als problemen zijn gevonden op het gebied van seksueel functioneren?

Zorgbehoeften patiënten met een psychotische stoornis (MANSA)

Zorgbehoeften patiënten met een psychotische stoornis (MANSA)

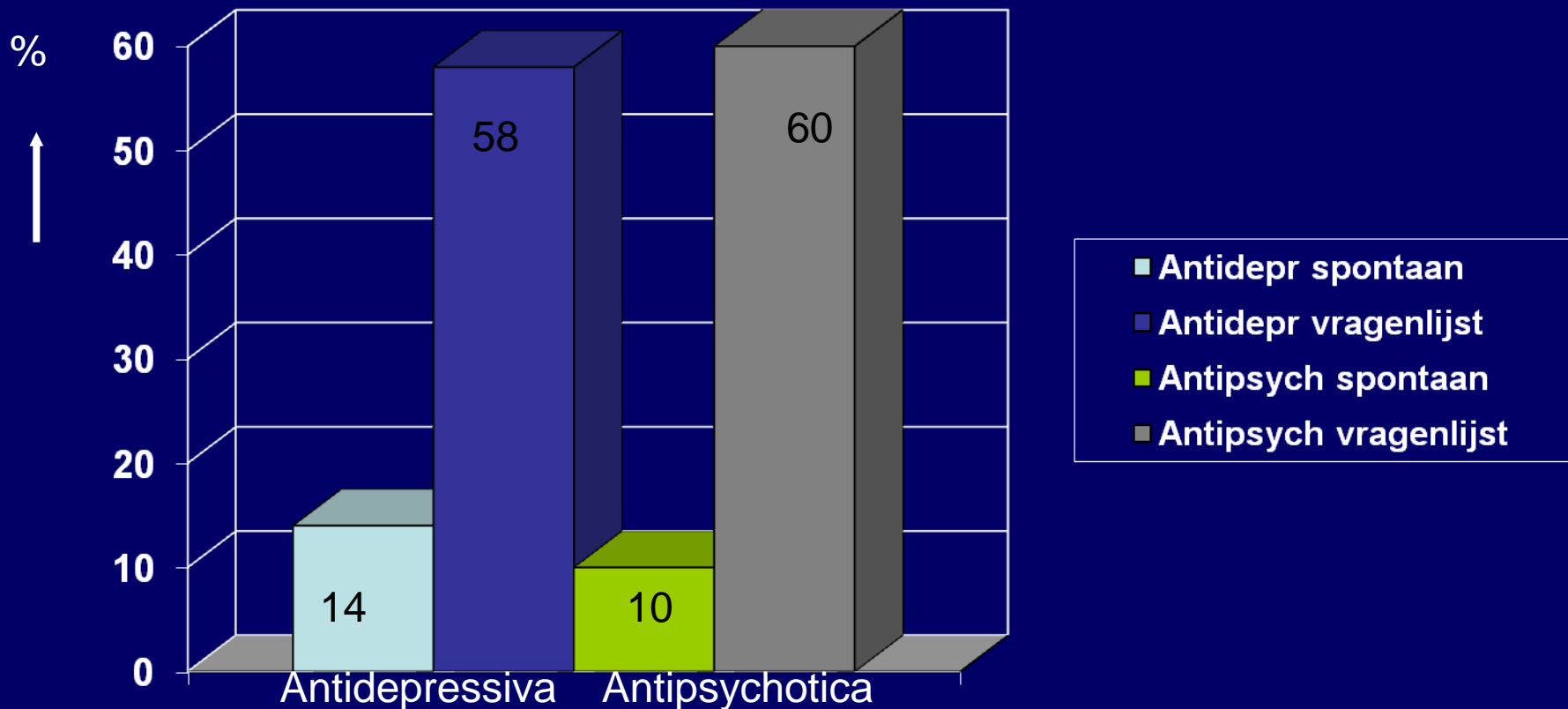

N=814 (valide ± 770)

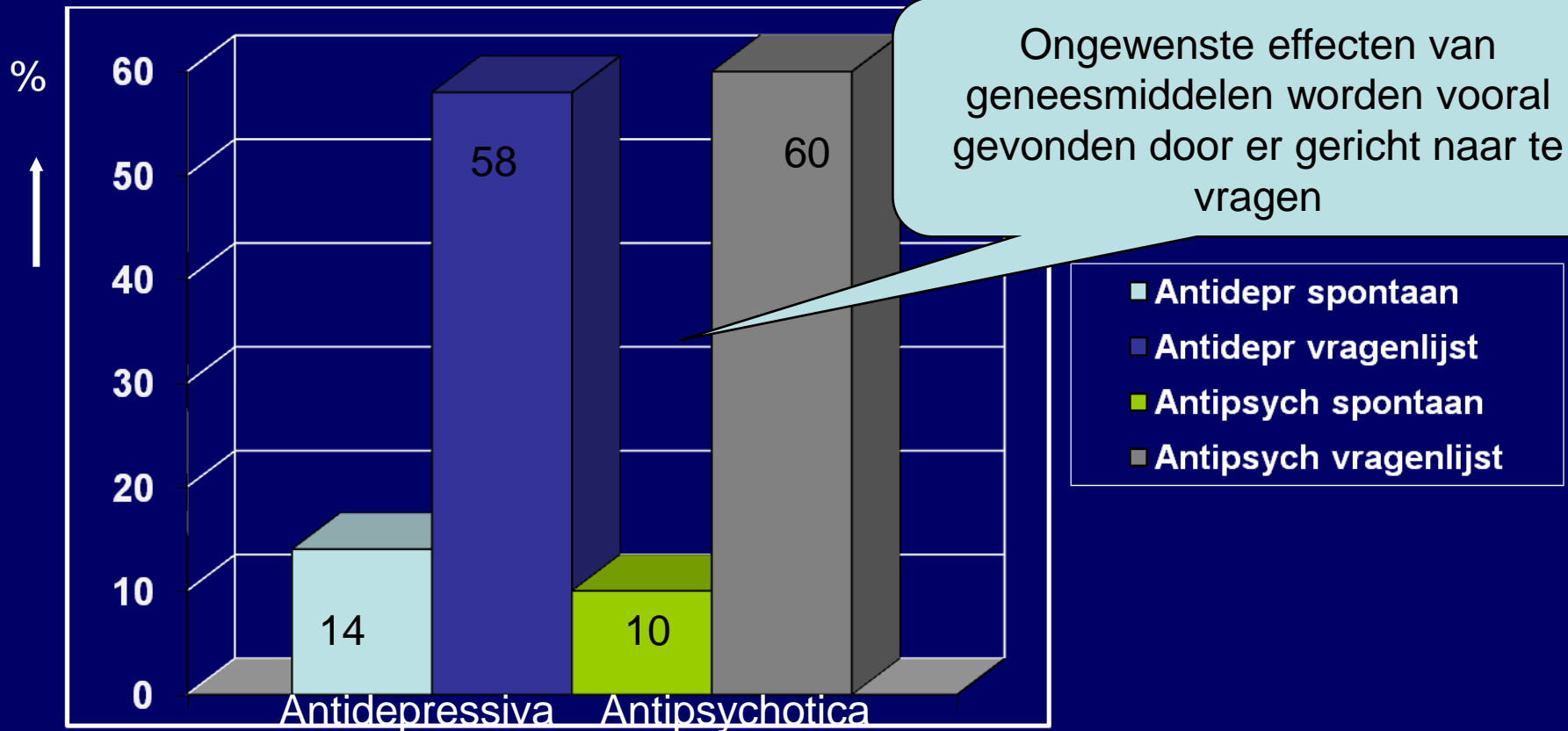
Patiënten Groningen
Januari-juni 2010

Hoe komen we op het spoor van
seksuele bijwerkingen?

Percentages patients dat seksuele functiestoornissen meldt bij medicatiegebruik, meting spontaan of met vragenlijst (%)

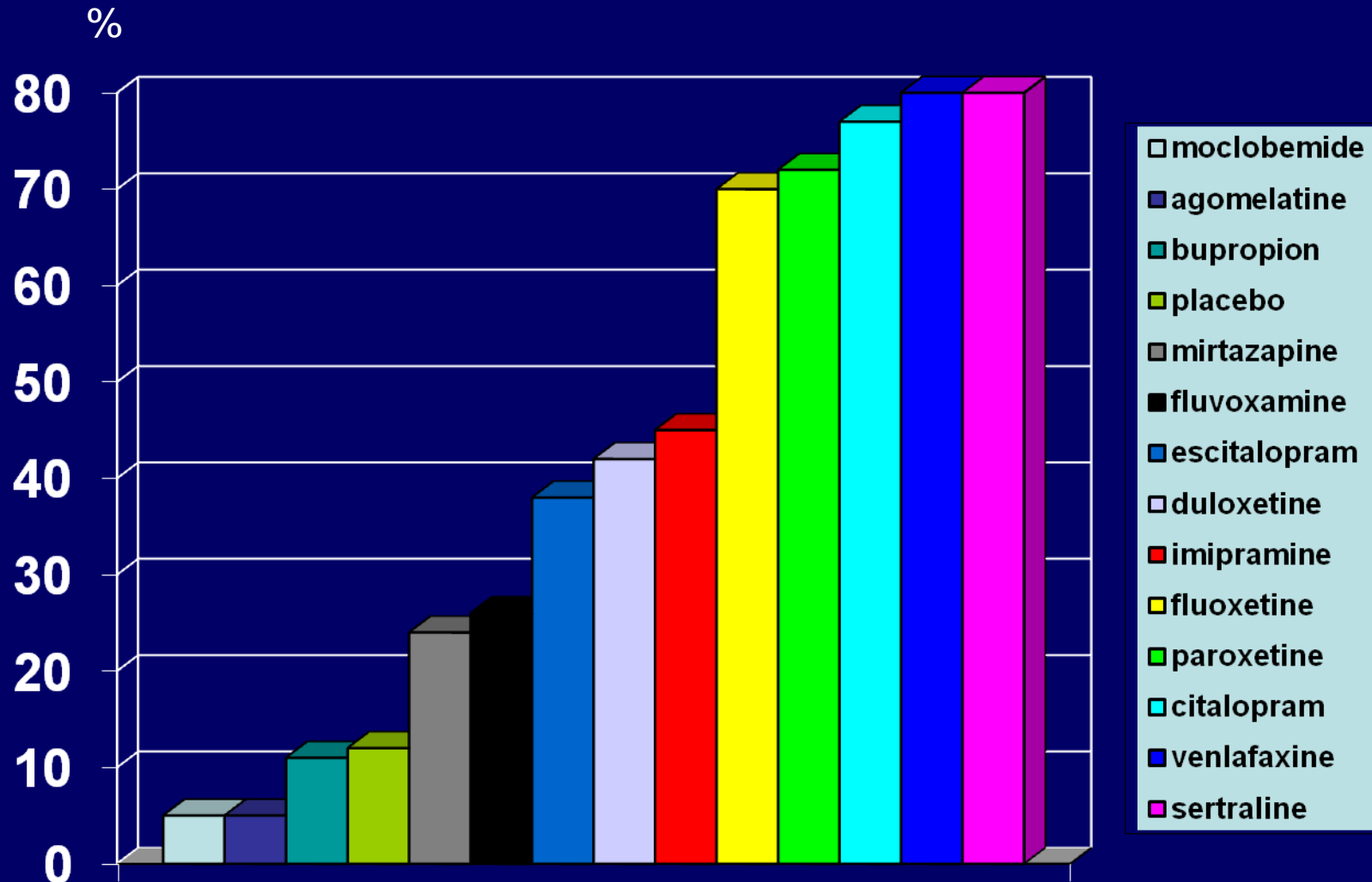

Percentages patients dat seksuele functiestoornissen meldt bij medicatiegebruik, meting spontaan of met vragenlijst (%)

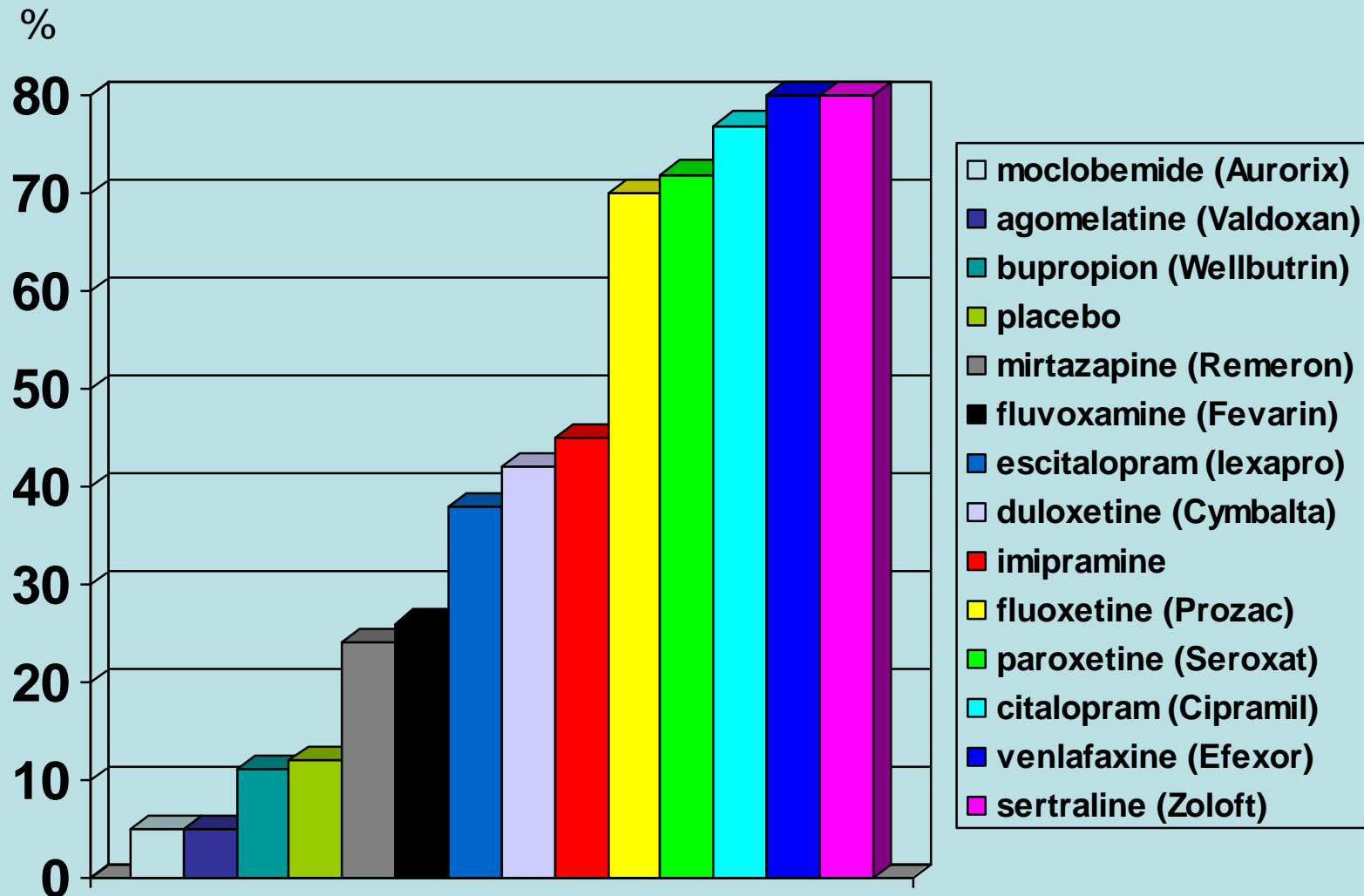

Overzicht seksuele disfuncties bij antidepressiva gebruik (Meta-analyse)

Overzicht seksuele disfuncties bij antidepressiva Gebruik (Meta-analyse)

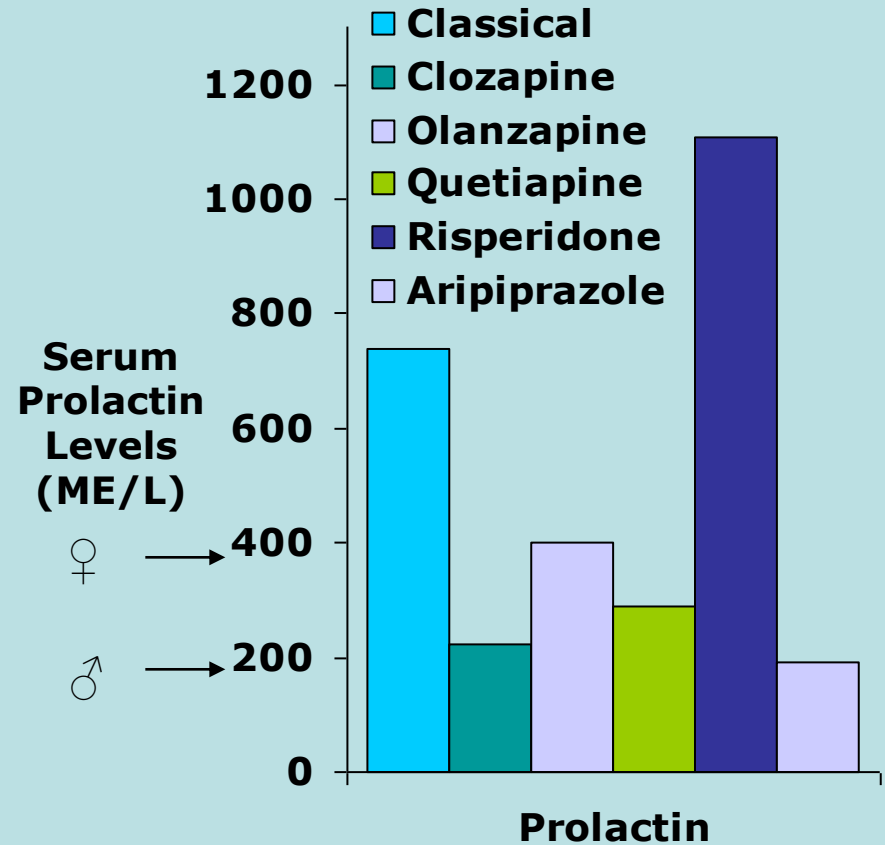
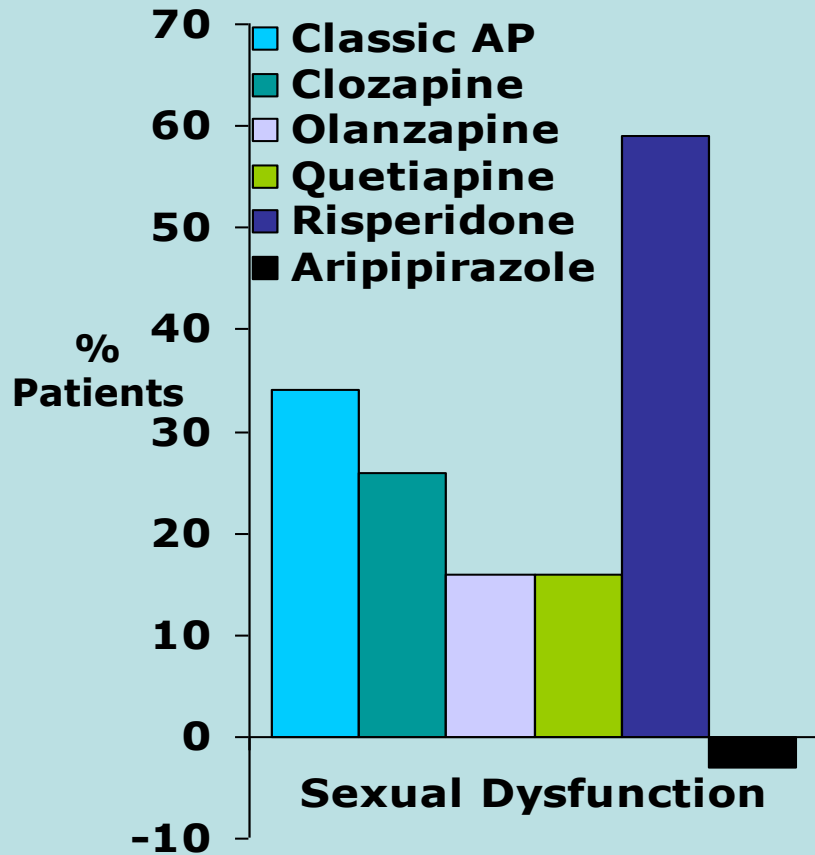

Overzicht seksuele disfuncties bij antidepressiva gebruik (Meta-analyse)

Seksuele disfuncties gedurende behandeling met antipsychotica

Seksuele disfuncties na 6 weken behandeling met antipsychotica

Screeningsvragen

Screeningsvraag 1

Veel mensen met psychische problemen bemerken een verandering in seksueel functioneren of belangstelling.

Sommige mensen bemerken een verbetering, anderen een verslechtering.

Heeft u een verandering gemerkt in het seksueel functioneren?

Screeningsvraag 2

Veel mensen die geneesmiddelen gebruiken merken een verandering in seksueel functioneren.

Sommige mensen merken een verbetering, anderen een verslechtering.

Heeft u een verandering gemerkt in het seksueel functioneren sinds het gebruik van...?

Welke psychofarmaca beïnvloeden seksueel
gedrag?

Welke psychofarmaca beïnvloeden seksueel gedrag?

- Antipsychotica —
- Aripiprazol en antiparkinson middelen (bromocriptine, pergoline, cabergoline, L-dopa) +
- Voor antidepressiva (o.a. SSRI's, venlafaxine) —
- Sommige antidepressiva +?
- Lithium ?
- Middelen voor ADHD ?

Welke psychiatrische problemen gaan vaak
gepaard met seksuele problemen?

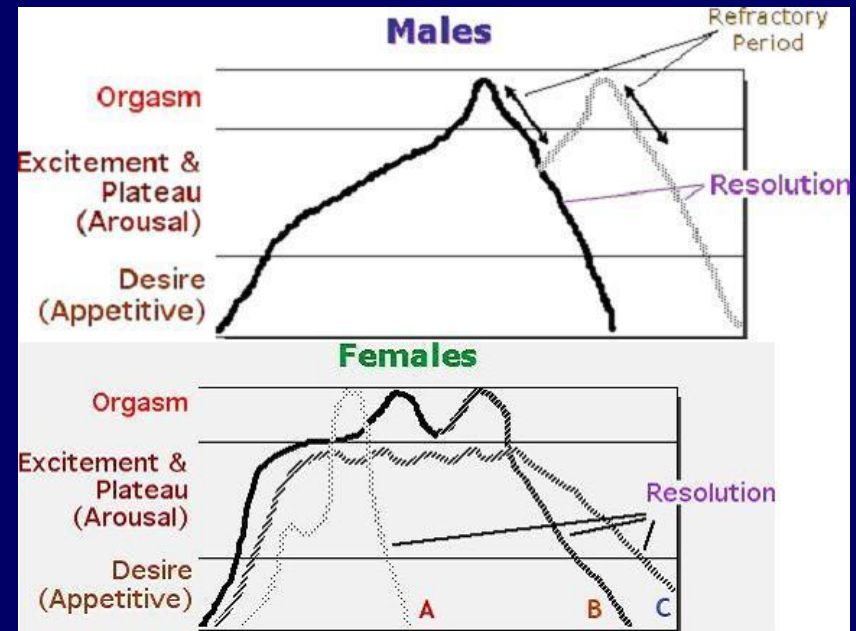
Welke psychiatrische problemen gaan vaak gepaard met seksuele problemen?

- Trauma's, seksueel misbruik
- Depressies (libido verlies, orgasme stoornissen)
- Manieën (ontremming)
- Psychosen, vooral bij negatieve symptomen (libido verlies)
- En vele andere.....

Welke fasen in het seksueel gedrag worden onderscheiden?

Welke fasen in het seksueel gedrag worden onderscheiden?

- Verlangen (libido)
- Opwinding
  - Vaginale lubricatie
  - Erectie (kwaliteit)
- Orgasme
  - Kwaliteit
  - kwantiteit
- Ejaculatie
- Resolutie

Welke fasen in het seksueel gedrag worden door psychofarmaca beïnvloed?

Welke fasen in het seksueel gedrag worden geremd door psychofarmaca?

- Verlangen (libido) Antipsychotica, lithium?, Serotonerge antidepressiva?
- Opwinding Antipsychotica (dopamine ant.)
  - Vaginale lubricatie
  - Erectie (kwaliteit)
- Orgasme Antipsychotica (dopamine ant.) Serotonergen antidepressiva
  - Kwaliteit
  - Kwantiteit
- Ejaculatie Sommige antipsychotica
- Resolutie

Dopamine psychose en seksueel functioneren

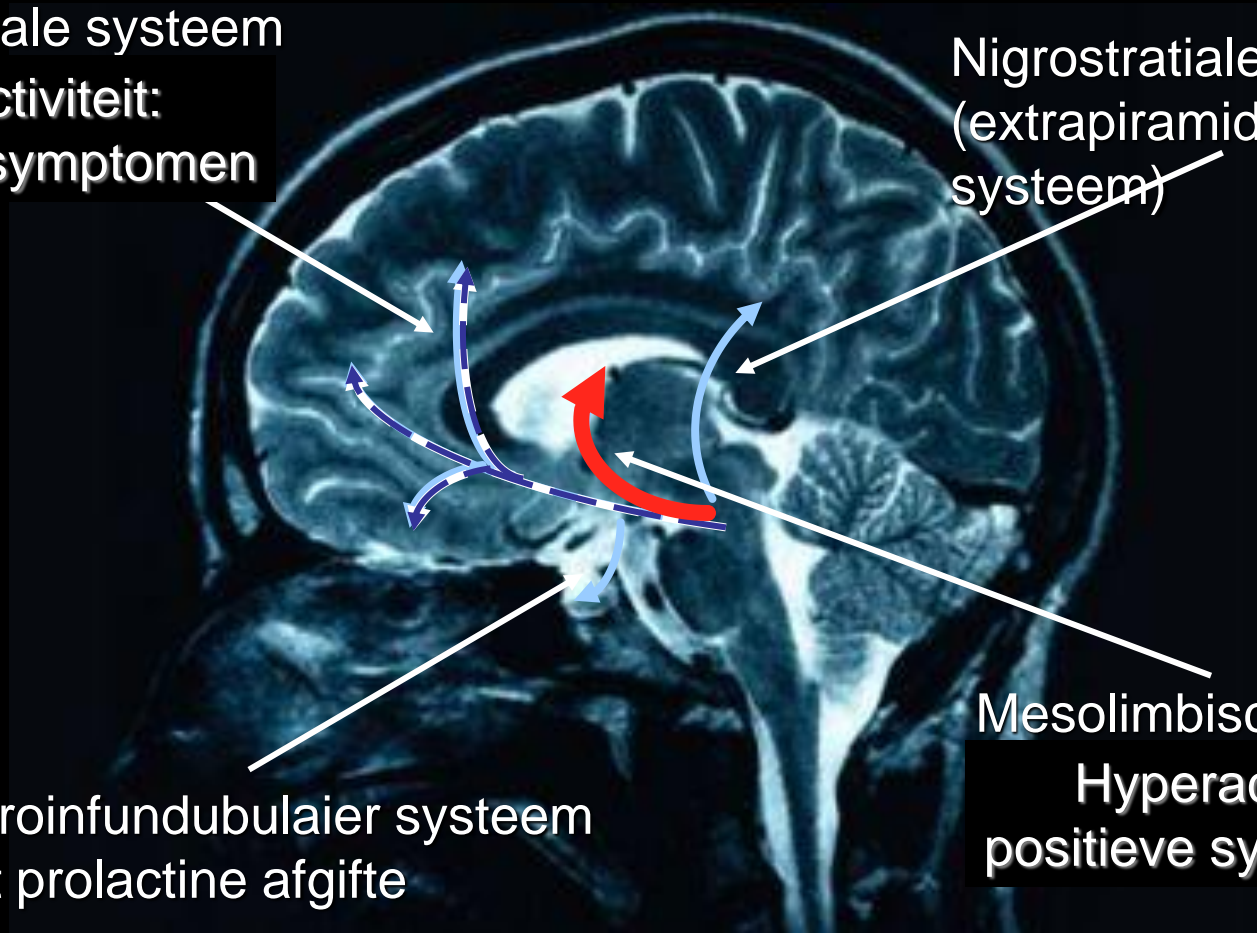
Dopamine hypothesise schizofrenia

Mesocorticale systeem
Hypoactiviteit:
negatieve symptomen

Nigrostratiale
(extrapiramidale)
systeem

Tuberoinfundubulaier systeem
(remt prolactine afgifte)

Mesolimbische syst
Hyperactiviteit:
positieve symptomen

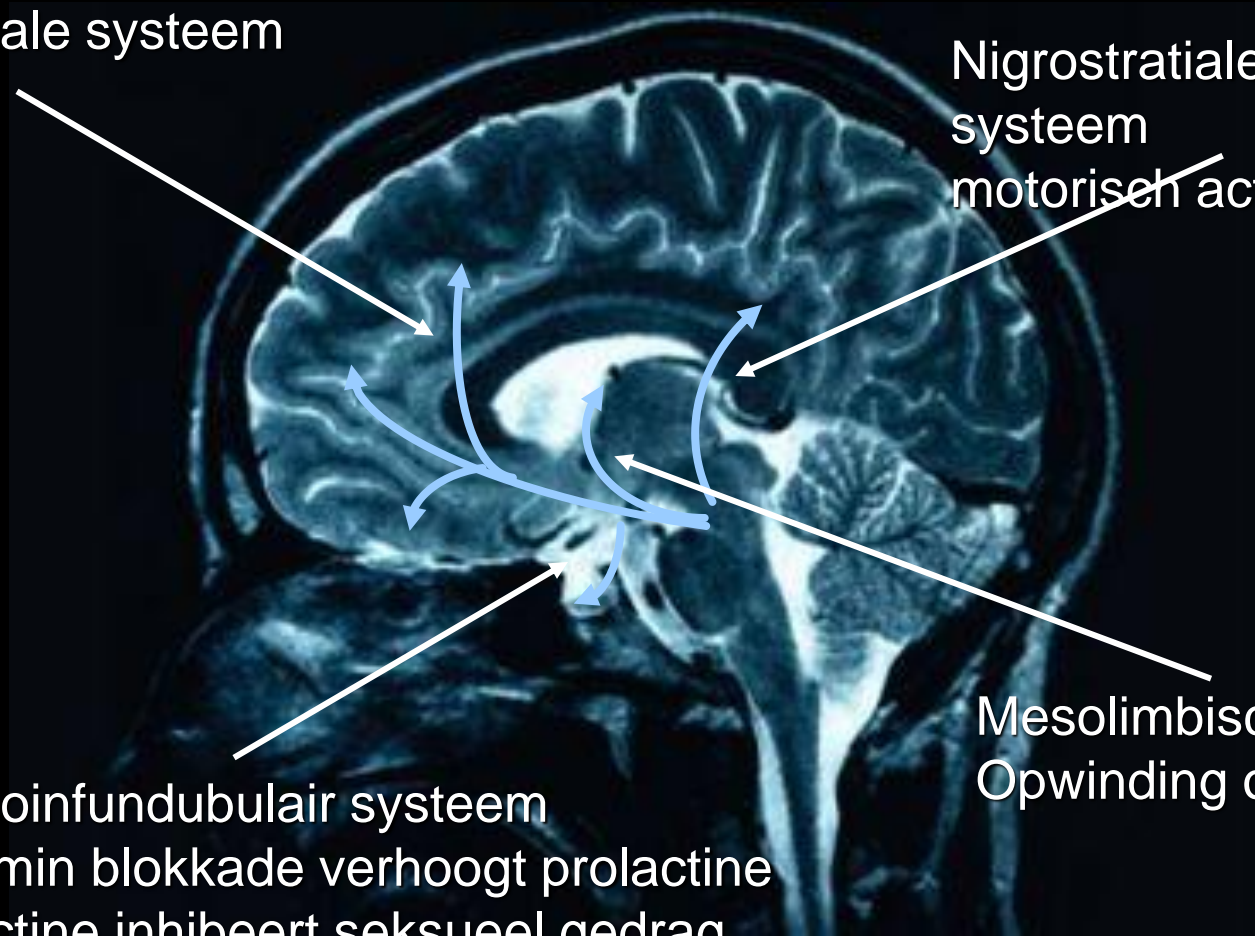
Dopamine en seksualiteit

Mesocorticale systeem
aandacht

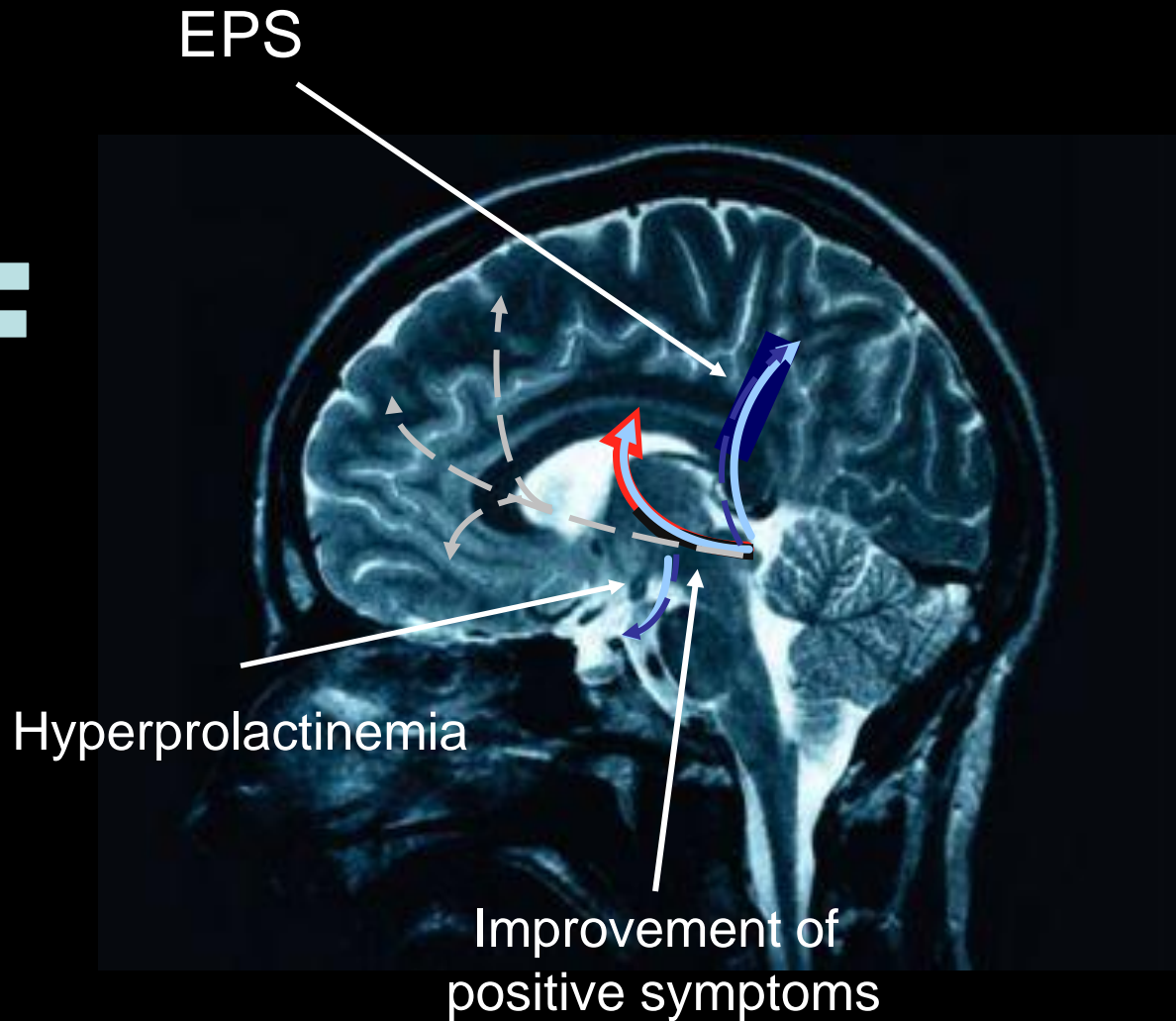
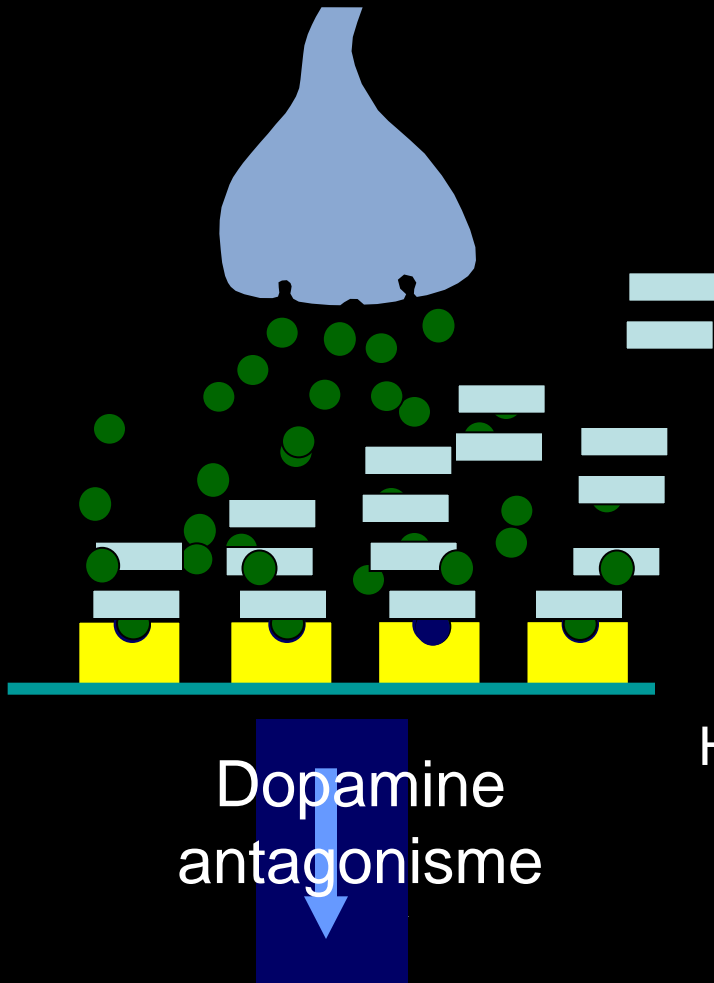
Nigrostratiale systeem
motorische activiteit

Mesolimbische systeem
Opwinding orgasme

Tuberoinfundubulair systeem
Dopamin blokkade verhoogt prolactine
Prolactine inhibeert seksueel gedrag

Dopamine antagonism: positive symptoms, EPS, prolactine

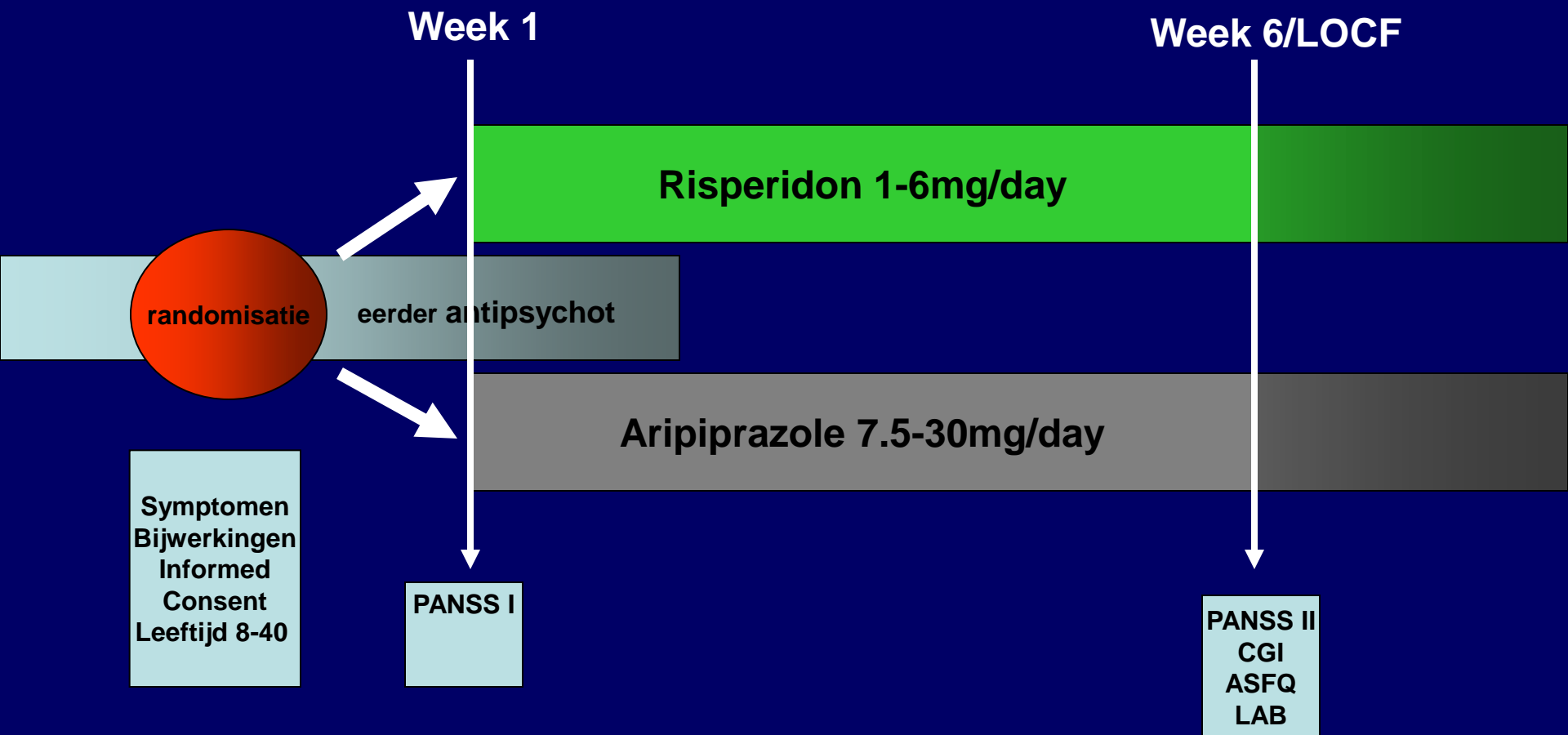
Voorbeelden van onderzoek naar seksuele functiestoornissen onderzoek bij antipsychotica gebruik

- Een dopamine antagonist (blokker) (risperidon) versus een dopamine agonist/antagonist (aripiprazol)

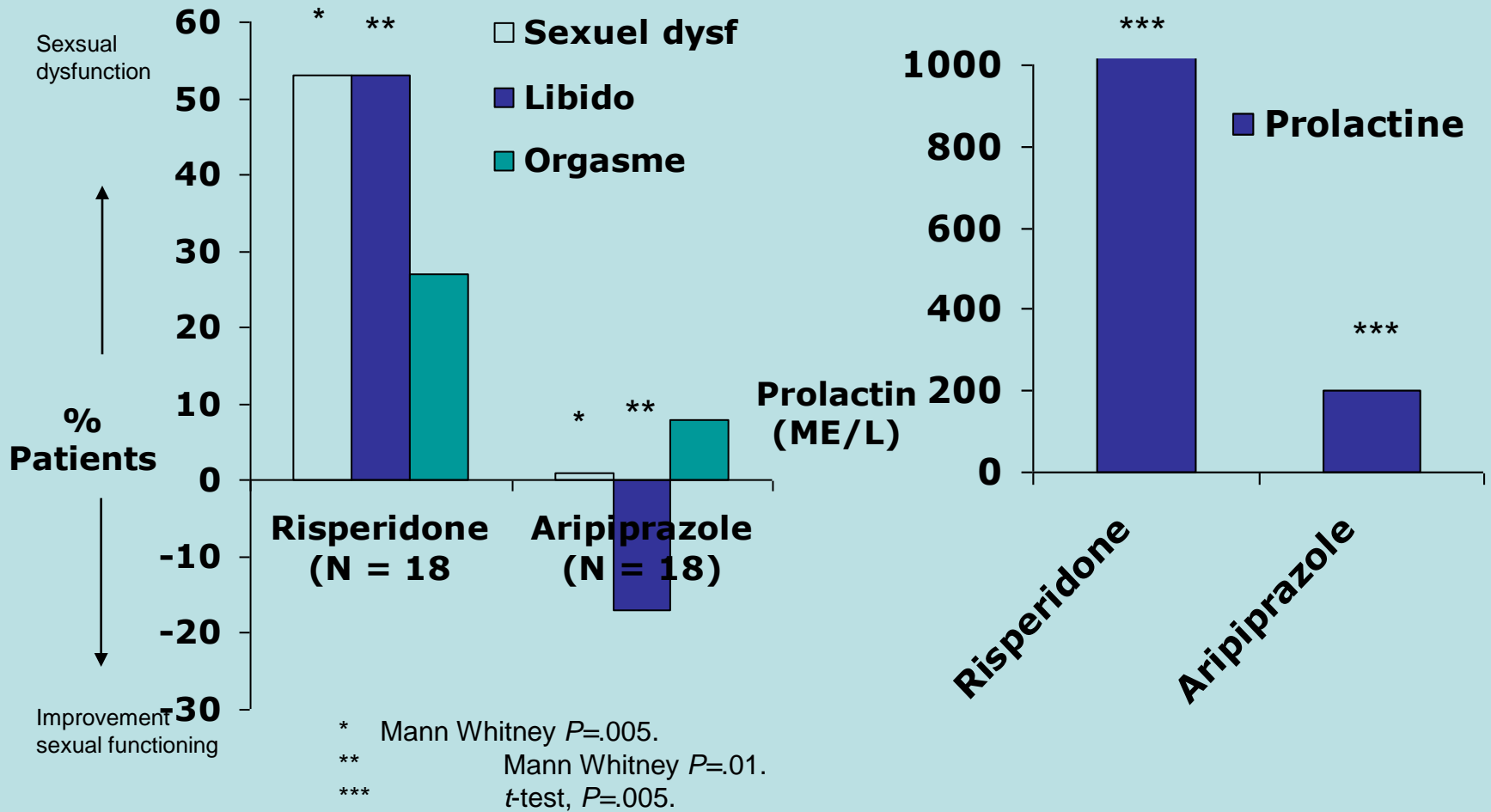
Sexual Dysfunction and Prolactin Levels in Patients Treated with Risperidone or Aripiprazole

Study Design

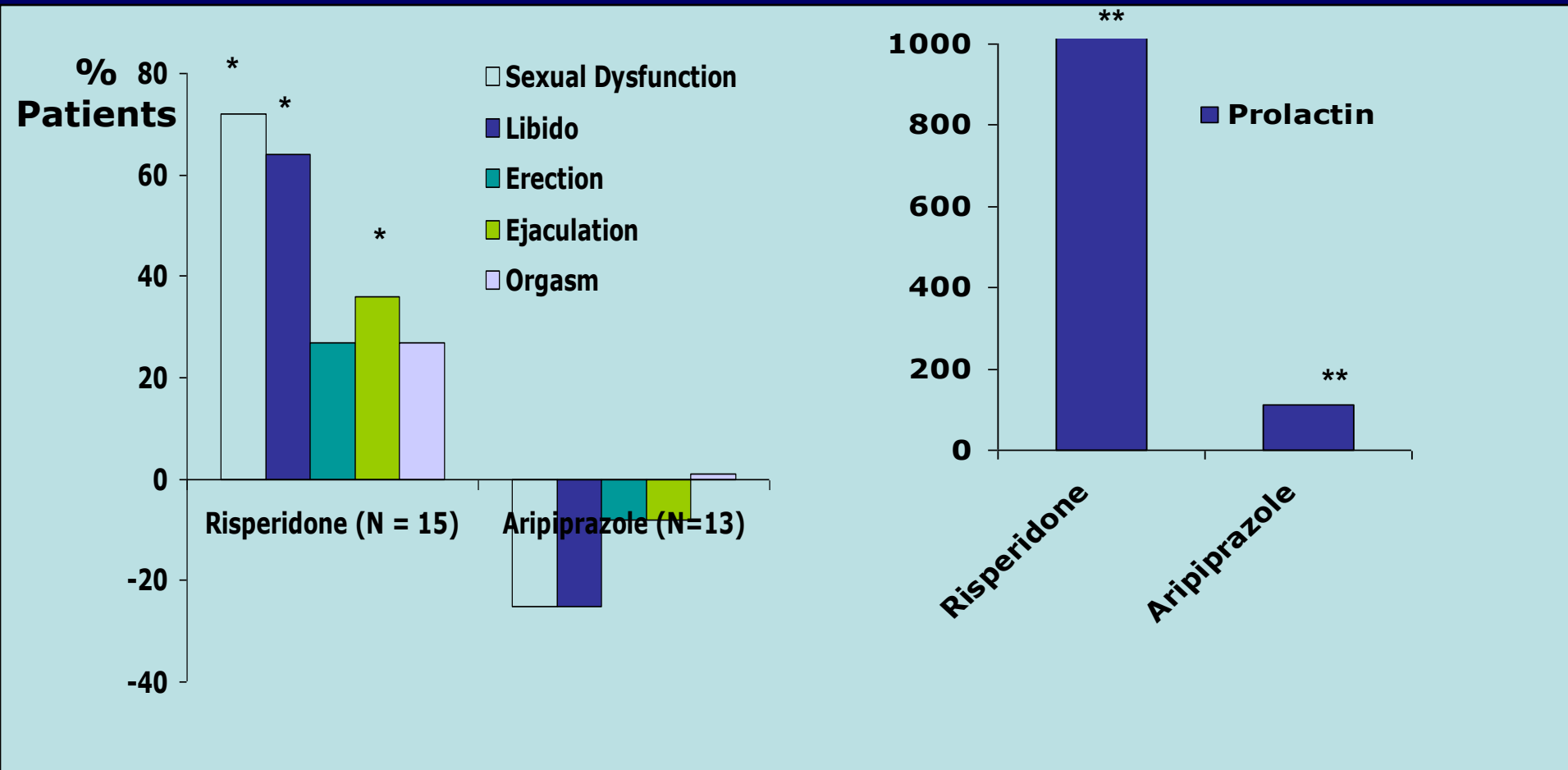
Grant BMS Netherlands

Sexual Dysfunction in Patients Using Risperidone or Aripiprazole

Sexual Dysfunction in Male Patients Using Risperidone or Aripiprazole

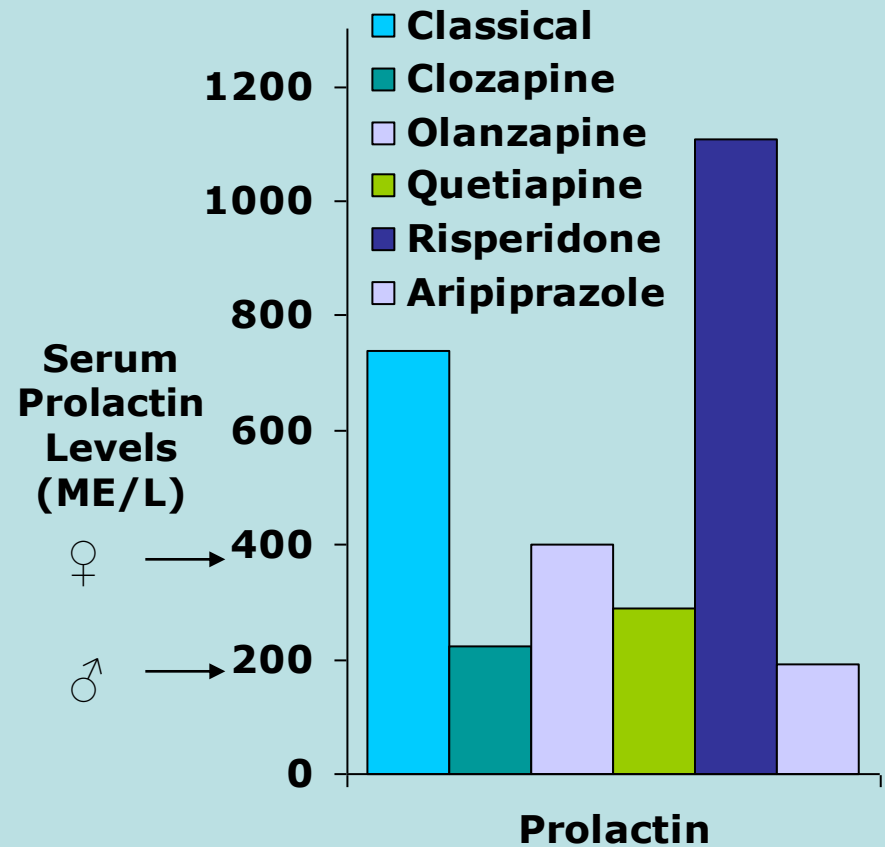
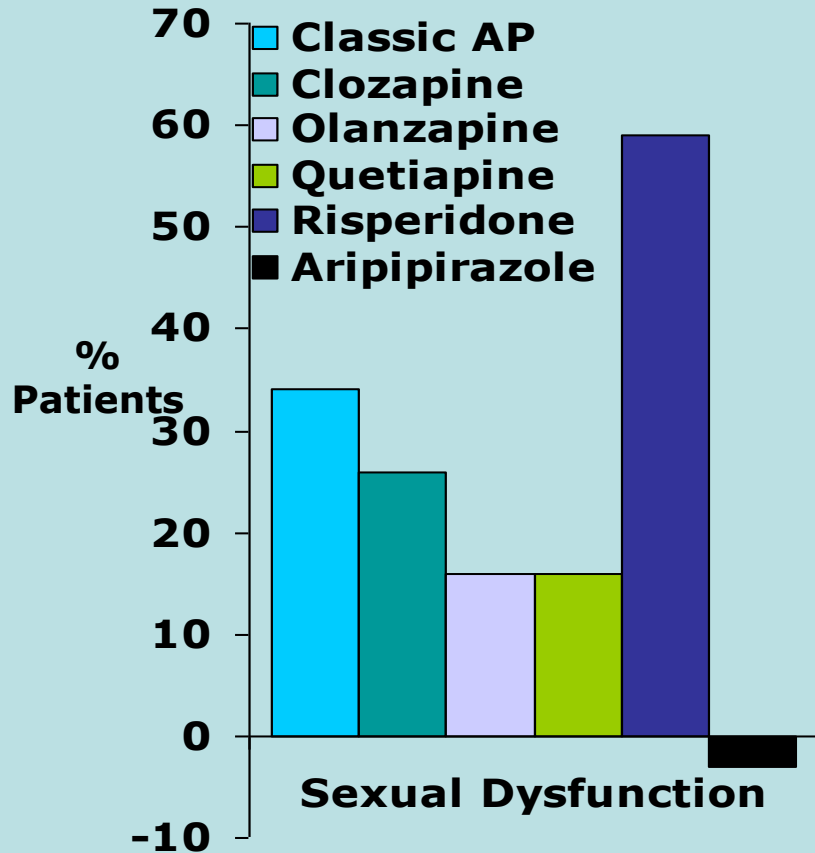

* Chi square $P < .05$

** T-test $p = .002$

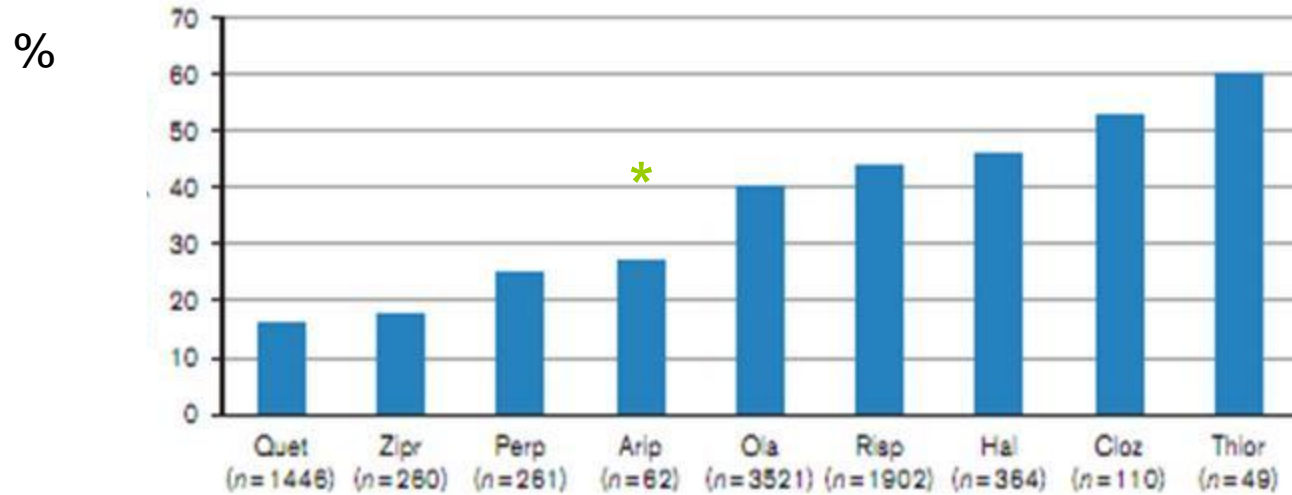
Seksuele Disfuncties na 6 weken behandeling met antipsychotica, samenvatting

Seksuele Disfuncties na 6 weken behandeling met antipsychotica, samenvatting

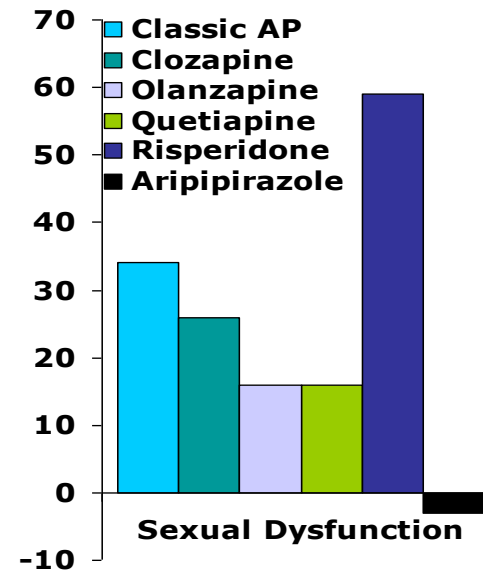

Meta-analyse antipsychotica en seksuele disfuncties

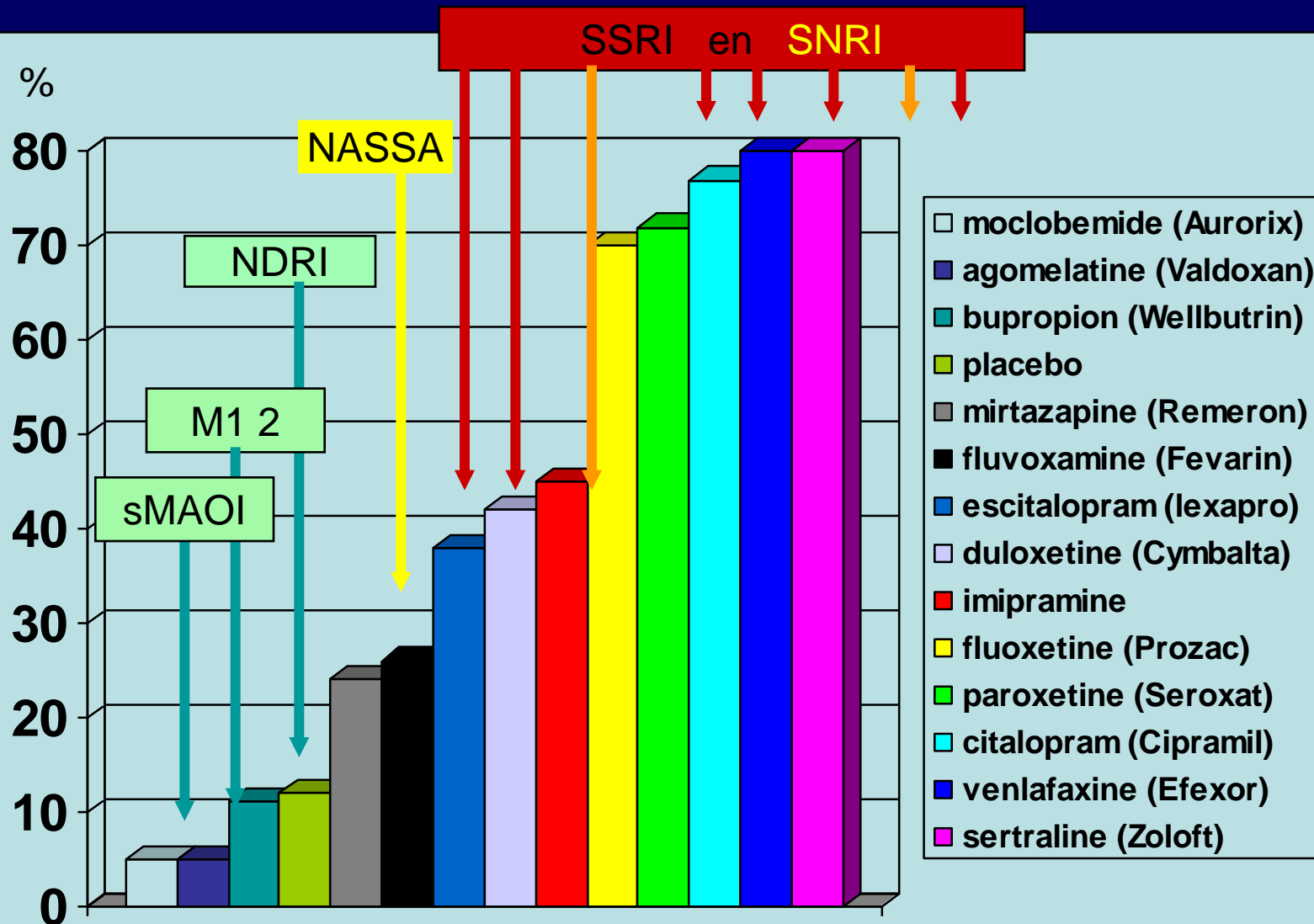
A.Serretti and A Chiesta Int Clin Psychopharm 2011

Quet	Quetiapine (Seroquel)
Zipr	Ziprazidone
Perp	Perfenazine (Trilafon)
Arip	Aripiprazol (Abilify)
Ola	Olanzapine (Zyprexa)
Risp	Risperidon (Risperdal)
Hal	Haloperidol (Haldol)
Cloz	Clozapine (Leponex)
Thior	Thioridazine (Melleril)

Overzicht seksuele disfuncties bij antidepressiva gebruik (Meta-analyse)

Serreti A et al J Clin Psychopharmacol 2009 jun;29(3):259-266, Bewerking Kneegtering 2010

Moclobemide, sMAOI: Selective Mono Amino Oxodase Inhibitor: increases norepinefrine en dopamine

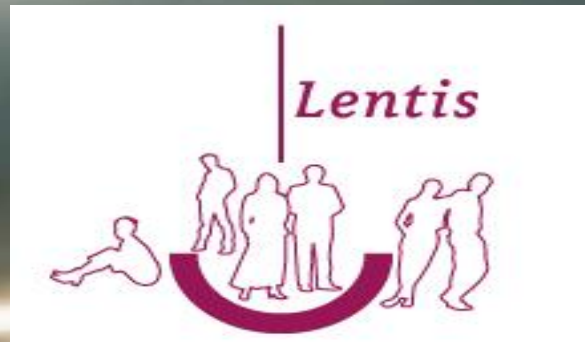
Conclusies

- Bij systematisch navragen blijken seksuele problemen heel vaak voor te komen
- Antipsychotica en antidepressiva gebruik gaat vaak gepaard te gaan met seksuele functiestoornissen
- Er bestaan grote verschillen tussen middelen
- Er is veelal wat aan seksuele problemen te doen, voorlichting, therapeutisch, medicamenteus

Interventies bij ongewenste seksuele effecten van antipsychotica en antidepressiva

- **Vraag naar actief en routinematig naar seksualiteit**
- **Vraag actief naar ongewenste effecten (bijwerkingen), inclusief seksuele.**
- **Overleg met de patient de “last”.**
- **Overleg over een passende interventie.**
- **Medicatie:**
  - **Antipsychotica: overweeg een prolactine-sparend antipsychoticum (olanzapine tot 20 mg, quetiapine, aripiprazole).**
  - **Antidepressiva: overweeg mirtazapine, bupropion, agomelatine of moclobemide**
  - **Of verlaag indien mogelijk de dosis**
  - **Andere mogelijkheden, toevoegen van sildenafil, tadalafil of andere fosfodiesterase remmers (duur).**
  - **Mogelijk zijn sommige combinaties zinvol: antidepressivum+quetiapine of + aripiprazol?**
  - **Antipsychoticum+aripiprazol?**
  - **Toevoegen van een dopamine agonist?**

Seksualiteit, hormonen en psychofarmaca

Dr. Rikus Knegtering, psychiater

Lentis Groningen

UMCG-UCP, Rob Giel Onderzoekscentrum, Neuroimaging center Rijksuniversiteit Groningen

Update 2011

